

Aspekty výskumu literárnej komunikácie v nemecky hovoriacich krajinách

ROMAN MIKULÁŠ

Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava

ABSTRAKT

V príspevku sa venujem rekonštrukcii diskurzu výskumov literárnej komunikácie v nemeckom literárnovednom kontexte. Keď v nemeckom prostredí hovoríme o literárnej komunikácii, v podstate hovoríme o literárnovednom smerovaní vyznačujúcom sa pokusmi o aplikovanie teórie systémov Niklasa Luhmanna – ide teda o výskum literatúry ako (komunikačného/sociálneho) systému. Luhmannova recepcia v Nemecku je veľmi divergentná a má transdisciplinárny charakter. V priesečníku literárnej vedy a vied o kultúre a médiách nie je jednoduché identifikovať prvky teórie systémov. Ako zmysluplné sa však javí sústrediť sa na výskumy literárnej/estetickéj komunikácie, čo je prirodzene dlhodobý projekt a my môžeme ponúknuť iba niekoľko sond, no tie by mali byť dostačujúce na to, aby objasnili, v čom spočíva prínos systémovo-teoreticky orientovaných výskumov v literárnej vede, resp. aké sú ich limity. Problém spočíva v tom, že vzhľadom na stav, keď sa isté prvky Luhmannovej teórie izolujú a integrujú do rozličných literárnovedných projektov, nemožno o systémovo-teoretickej literárnej vede hovoriť ako o homogénnom smere s jasnými cieľmi a metódami. Je preto potrebné príslušný diskurz mapovať aspekt po aspekte.

KONCEPTY KOMUNIKÁCIE

Siegfried J. Schmidt uvádza, že literárnovedná teória systémov stotožňuje pojem *literárny systém* s pojmom *literárna komunikácia*¹ (zväč. v origináli) (Schmidt 1993, 242). Ide o významnú výpoveď s viacerými implikáciami. Snahy zúročiť Luhmannovu teóriu v literárnej vede spôsobili, že o mnohých konceptoch tejto primárne sociálnej teórie sa začala viesť polemika. V prvom rade sa dotkla Luhmannovej identifikácie sociálnych systémov s komunikáciou. Luhmann komunikáciu koncipuje ako výhradne sociálnu kategóriu, pričom abstrahuje od psychických systémov. Literatúra sa z tohto hľadiska javí len ako sociálny fenomén a je možné ju opísať iba prostredníctvom pozorovania operácií príznačných pre tento systém – teda komunikácií.

Jednu z mnohých prác, ktoré sa snažia aplikovať Luhmannove koncepty na literatúru rigorózne predstavuje monografia Nielsa Werbera *Literatur als System. Zur Ausdifferenzierung literarischer Kommunikation* (Literatúra ako systém. K rozdiferencovanosti literárnej komunikácie) z roku 1992. Je to istým spôsobom príznačná práca. Ako zaujímavé sa ukazuje, že Werber neponúka žiaden explicitný koncept literárnej

komunikácie. Zdá sa, a na to upozorňuje aj S. J. Schmidt, že Werber stotožňuje literárnu komunikáciu s literárnymi textami: „analýzu literárnej komunikácie prezentuje ako analýzu textu, resp. ako hermeneutiku textu... Sociálny systém literatúry zjavne stotožňuje so systémom symbolov alebo textu bez toho, aby danú otázku aspoň tematizoval.“² (Schmidt 1993, 262) Táto práca, ako aj mnohé iné, skúma komunikácie ako operácie sociálneho systému. Všetky analytické (opisné) kroky sa týkajú komunikácie. Psychické predpoklady, sémantické aspekty, štrukturálne prvky a pod. vyčleňuje z priestoru výskumu a odovzdáva ich do kompetencie iných disciplín.

Predmetom polemických diskusií okolo teórie systémov je otázka, či sa dá v literárnej vede zmysluplne uplatniť teória, ktorá stotožňuje literárnu komunikáciu s literárnym systémom, pričom nezohľadňuje konanie aktantov v uvedenom systéme. Luhmann konceptualizuje komunikáciu ako autopoietický, operatívne uzavretý systém, čím zintenzívňuje páľivosť (nielen) konštruktivisticky dimenzovaného problému vysvetliť, akým spôsobom dokážu operatívne uzavreté kognitívne systémy medzi sebou viesť interakcie. Komunikáciu vysvetľuje ako trojitú selekciu pozostávajúcu z týchto operácií: informácia (téma, obsah), sprostredkovanie (komunikatívne konanie) a porozumenie (akceptovanie týchto selekcií). Ide o základné zoskupenie entít, z ktorých emerguje komunikácia (=sociálny systém). Z hypotézy operatívnej uzavretosti komunikačných (=sociálnych) a kognitívnych systémov sa však nedá vyvodiť záver, že oba systémy nemajú nič spoločné, práve naopak, kognitívne systémy predstavujú element spriahnutia komunikačného systému so systémovým prostredím – pričom stále zostáva v platnosti téza o operatívnej uzavretosti komunikačných a kognitívnych systémov.

Luhmannova téza operatívnej uzavretosti systémov dáva zmysel len vtedy, ak ju interpretujeme tak, že komunikácia generuje autopoiesis. To je ale možné iba z pohľadu teórie systému ako sociálnej teórie, ktorá sleduje, ako sa komunikácie odvolávajú na iné komunikácie, prečo a akým spôsobom jedna komunikačná ponuka vyvoláva následnú komunikáciu (Anschlusskommunikation). V podobnej analógii by sa z pohľadu teórie textu dalo sledovať, ako texty odkazujú na iné texty. Luhmann však tvrdí aj toto: „Tým sa životné procesy, ale aj procesy vedomia odsúvajú do prostredia (okolia, pozn. RM) systému, čo neznamená, že by strácali na význame, pretože napokon systém bez prostredia by nemohol realizovať ani jednu operáciu, tak ako by nebola možná napríklad komunikácia bez vedomia, vedomie bez mozgu, mozog bez neurónov, ktoré reprodukuje organizmus, organizmus bez miernej klímy atď.“³ (Luhmann 1990a, 7)

TEÓRIA SYSTÉMOV V NEMECKU

V Nemecku sa o teórii systémov začalo v literárnej vede diskutovať po kontroverziách medzi Luhmannom a Habermasom (porovnaj Luhmann – Habermas 1971). Medzi prvými, ktorí sa zaslúžili o zúročenie teoretických implikácií teórie systémov pre literárnu vedu boli Wolfgang Iser a Siegfried J. Schmidt. V osemdesiatych rokoch sa však situácia zmenila. Prvé pionierske pokusy o využitie teórie systémov, ktoré mali skôr experimentálny a lokálny charakter, ustupujú pred systematickým uvažovaním o dizajne literárnej vedy podľa vzoru teórie systémov. Objavuje sa pojem

„systemtheoretische Literaturwissenschaft“ (systémovo-teoretická literárna veda), ktorý je dnes prirodzenou súčasťou kurikúl našej disciplíny. Situácia v literárnej vede osemdesiatych rokov však bola v Nemecku poznamenaná aj spormi okolo empirickej teórie literatúry.

Pojem systémovo-teoretickej literárnej vedy sa etabloval a zdá sa, že aj inštitucionálne má ako smer isté zázemie.⁴ Napriek tomu, že ide o etablovaný smer, ktorý sa medzičasom rozdiferencoval (môžeme hovoriť o rôznych školách v rámci tejto paradigmy), neexistuje žiaden literárnovedný prúd, ktorý by sa dal označiť za čisto systémovo-teoretický v zmysle Luhmannovej sociologickej teórie systémov. Dôsledná adaptácia Luhmannovej teórie systémov by pred literárnu vedu kládla požiadavku robiť istý druh sociologického výskumu, opisovať literárne texty ako sociálne fenomény a ako komunikácie, pretože všetko sociálne je podľa teórie systémov komunikácia. Systémovo-teoretická literárna veda by preto mala opisovať systém literatúry ako komunikačný systém, ako systém, ktorý pozostáva z komunikácií a z ničoho iného. Komunikácia je podľa toho základná a zároveň jediná operácia systému literatúry. Mnohí literárni vedci, aj keď zjavne zástancovia Luhmannovej teórie systémov, však odmietajú redukovať literatúru len na jeden z mnohých prípadov komunikácie.

Prečo sa systémovej teórii literatúry nedarí byť konzekventne systémovo-teoretickou je spôsobené podľa všetkého tým, že v prípade literatúry ide o príznačný druh komunikácie, pričom literárni vedci sa tradične usilujú o uchopenie práve tejto príznačnosti. A keď sa začne uvažovať o príznačnosti literatúry, začne sa používať tradičné inštrumentárium hermeneutickej alebo formalisticko-štrukturalistickej proveniencie. V týchto prípadoch si môže všimnúť silné konvergenčné tendencie, predovšetkým medzi hermeneutikou a teóriou systémov. Môžeme sledovať, akým spôsobom už etablované literárnovedné smery obohacujú alebo aspoň modifikujú pokusy o implementáciu istých prvkov, pojmov, problematik teórie systémov v literárnej vede. Ako problém sa javí, že – vzhľadom na stav, keď sa niektoré prvky Luhmannovej teórie izolujú a integrujú do literárnovedných projektov – sa o systémovo-teoretickej literárnej vede nedá hovoriť ako o homogénnom smere s jasnými cieľmi a metódami. Daný priestor je preto potrebné intenzívne mapovať. Okrem toho je Luhmannova recepcia v Nemecku veľmi divergentná a má silne transdisciplinárny charakter. V priesečníku literárnej vedy a vied o kultúre a médiách nie je jednoduché nájsť a jednoznačne identifikovať prvky teórie systémov. Zmysluplné však je sústrediť sa na výskumy literárnej/estetickéj komunikácie.

POJEM KOMUNIKÁCIA

Pod pojmom komunikácia sa v kontexte teórie informácie rozumie „výmena správ medzi ľuďmi“ ako „výmena informácií, ktorých nosičmi sú akustické alebo optické signály.“⁵ (Dimpfl 1981, 23) Podľa uvedeného pojmu zodpovedá vzťah medzi autorom a čitateľom informačnému prepojeniu, pričom ako komunikačný prostriedok slúži literárny text. V takomto modeli komunikácie zostávajú sociálne, kognitívne alebo emocionálne aspekty komunikačného procesu do veľkej miery nezohľadnené, ako na to upozorňujú konštruktivistické práce, ktoré komunikáciu modelujú ako

procesy konania a ako *skúsenostné procesy*, sústreďujúc sa pritom na reflexívnosť pôsobenia komunikačných aktov (porovnaj Rusch 2002).

„Komunikácia... je vždy komunikácia o niečom“⁶ (Sill 1997, 73) – píše Oliver Sill a odkazuje tým na externú referencialitu (Fremdreferenz) každej komunikácie, s čím v Luhmannovej teórii korešponduje koncept pozorovania. Pozorovanie koncipuje Luhmann ako „označenie na základe diferencie“ (Bezeichnung-anhand-einer-Unterscheidung), z čoho vyplýva, že pozorovanie „je späť so zvolenou diferenciou. Pozorovanie teda nedokáže vidieť, čo na základe tejto diferencie nedokáže vidieť“⁷ (Kneer, Nassehi 1993, 99). Na základe konceptu autopoiesis ide o systémovo-internú operáciu, teda nie o komunikáciu s prostredím, ale o komunikáciu o systémovo-externých entitách. Zároveň sú komunikačné akty autoreferenčné v tom zmysle, že nadväzujú na iné komunikačné akty a na nič iné. Ak však redukuje komunikáciu na konanie (v zmysle komunikačných aktov), implikuje to aktivity kognitívnych systémov, individuálne úmysly, intencie konania, pričom sa často prehliada, na čo Luhmann permanentne upozorňuje, že vedomie (kognitívny systém) nedokáže komunikáciu riadiť. (porovnaj Kneer / Nassehi 1993, 89f.)

Výrazným aspektom literárnej komunikácie však je, že komunikačný proces je prerušený. Teória autopoietických systémov však nerozlišuje medzi rôznymi formami/typmi komunikácie. Preto aj v systémovo-teoretickej literárnej vede často nájdeme referencie na časovo/priestorovo oddelené sekvencie „autor-text“ a „text-čitateľ“, teda na niečo, čo teórii systémov nie je imanentné, pretože pohľad na komunikáciu ako na „prerušený“ proces medzi vysielateľom a príjemcom nezodpovedá konceptu autopoiesis, na ktorom je založený Luhmannov pojem komunikácie. Ako to poznáme z kontextu teórie informácie, v prípade literárnej komunikácie ide o opis prerušeného komunikačného procesu ako sprostredkujúceho diania, odovzdávania informácie medzi autorom a recipientom, čo nutne protirečí Luhmannovej teórii komunikácie ako autopoietického procesu. Paradoxne však pre fenomén prerušenej komunikácie zaviedol Luhmann vlastný pojem *Ent-Ereignung* (zrušenie udalostného charakteru komunikácie) (porovnaj Luhmann 1986a, 631). Ide o „fixáciu“ komunikačného aktu, ktorého efekt je časovo abstraktný útvar, „program na opätovné použitie“⁸ (Luhmann 1995, 359).

LUHMANNOV POJEM KOMUNIKÁCIE

„Komunikácia je procesovanie selekcie“⁹ (Luhmann 1984, 194) – Luhmannov koncept komunikácie je vysoko abstraktný a na empirický výskum viac-menej neaplikovateľný: „Taký vysoko abstrahovaný pojem komunikácie... neumožnil... žiaden detailný empirický výskum toho, akým spôsobom sa komunikačné procesy odvíjajú, aké podmienky pôsobia, aké predpoklady musia byť splnené, aké následné procesy sa vyskytujú a pod.“¹⁰ (Schmidt 1993, 253). Koncept komunikácie abstrahujúci od aktérov nie je bez nutných korekcií aplikovateľný, je iba tautologický. Na druhej strane však, pokiaľ sa záujem literárnej vedy redukuje iba na sémantiku, všetky systémovo motivované iniciatívy budú mať nutne architektúru hermeneutiky textu. Týka sa to väčšiny projektov literárnej vedy, v ktorých sa dá identifikovať vplyv teórie systémov. Zatiaľ jediným komplementom zostáva empirická teória literatúry.

OPERATÍVNA UZAVRETOSŤ

Teória autopoietických systémov je postavená na operatívnej uzavretosti tak psychických, ako aj sociálnych systémov. Recipročná závislosť komunikačného a kognitívneho systému však neodporuje teoréme operatívnej uzavretosti oboch typov systémov. Nie je preto jednoduché pochopiť Luhmannovo explicitné varovanie: „Teória, ktorá by chcela tvrdiť, že je možné prepojiť systémy a prostredia procesmi ..., spraví lepšie, ak nebude chcieť presne definovať, o aké procesy by malo ísť“¹¹ (Luhmann 1987a, 313).

Podľa teórie autopoiesis operácie komunikačného systému nedokážu za žiadnych okolností nadviazať na operácie kognitívneho systému (teda na myšlienky). Aj keď sa môže zdať, že kognitívne systémy sa permanentne a bezprostredne pokúšajú nadviazať na komunikácie, musia ich vopred kognitívne spracovať, vnímať, transformovať. Z hľadiska teórie systémov nie je možný žiaden prienik myšlienok (operácií kognitívnych systémov) do komunikácie a naopak, lebo, ako tvrdí Oliver Jahraus: „Čo je psychické, sa nikdy nestane sociálnym a naopak“¹² (Jahraus 2011, 79).

Musíme vychádzať z toho, že komunikácia ako emergentná úroveň je možná iba vďaka tomu, že kognitívne systémy sú si navzájom netransparentné a nedajú sa bezprostredne spriahnuť. Luhmann to vyjadril známym kryptickým spôsobom: „len komunikácia dokáže komunikovať“¹³ (Luhmann 1990c, 31). Preto sa teória systémov nevenuje ani vnútorným procesom kognitívnych systémov (ľudí), ani subjektívnym intenciam, ale venuje sa výlučne rekurzivite a autoreferencialite komunikačných javov.

AUTOPOIESIS A KOMUNIKÁCIA

Luhmannova teória systémov je postavená na dvoch ústredných bodoch, na princípe autopoiesis a na pojme komunikácie. Autoreferenčné, resp. autopoietické systémy sú na úrovni sebaorganizácie *operatívne uzavreté* systémy. Príslušná teória autopoiesis korešponduje s kategóriou štruktúrnej determinovanosti a tézou neovládateľnosti systémov. Predpoklad operatívnej uzavretosti systémov má tieto nutné implikácie: Systém nie je schopný importovať operácie prostredia ako také. Elementy prostredia dokážu preniknúť do systému iba tým spôsobom, že ich systém podrobí systémovo-špecifickému kódovaniu, pričom systém používa operácie, ktoré sú determinované štruktúrou tohto systému a nie je možné, aby ich prostredie nejakým spôsobom riadilo, kontrolovalo, organizovalo a pod. Takéto kódovanie podlieha autopoietickým princípom.

Luhmann na mnohých miestach objasňuje princíp autopoiesis, ale najlepšie ho vystihuje nasledovná výpoveď: „Autopoietickými chceme označiť systémy, ktoré produkujú a reprodukovujú elementy, z ktorých pozostávajú, elementmi, z ktorých pozostávajú“¹⁴ (Luhmann 1995, 56). Trocha kuriózna je preto skutočnosť, že jeho definícia sa explicitne nevzťahuje na sociálne (=komunikačné) systémy, ale na systémy kognitívne, ako to prezrádza už názov citovaného článku *Autopoiesis vedomia*.

Je všeobecne známe, že teória systémov je sociálna teória, že jej ide o modelovanie sociálnych systémov ako komunikačných systémov. Je preto opodstatnené položiť si otázku, čo núti teóriu systémov tvoriť vlastnú teóriu vedomia, keď Luhmann kogni-

tívne systémy explicitne vysunul z priestoru sociálnych systémov. Vedomie preňho nie je sociálny fenomén. Vedomie je síce v rámci teórie systémov situované do prostredia (okolía) komunikačných systémov, ale napriek tomu je v teórii systémov zohľadnené. Aby sme však pochopili miesto vedomia ako elementu teórie, je potrebné vedieť nasledovné: Pre teóriu systémov je spoločnosť univerzálny systém. Luhmann ho nazýva: „najobsiahlejší sociálny systém, ktorý v sebe zahŕňa všetko sociálne, a preto nepozná žiadne sociálne prostredie“¹⁵ (Luhmann 1984, 555). Spoločnosť sa konštituuje prostredníctvom vlastných operácií, teda komunikáciami: „Spoločnosť realizuje komunikáciu a čokoľvek komunikácie realizuje, je spoločnosť. Komunikácia sa teda nedeje v spoločnosti, komunikácia je, prísne vzaté, spoločnosť. Neexistuje žiadna komunikácia mimo spoločnosti“¹⁶ (Luhmann 1984, 555, zvýr. v origináli). Pre Luhmanna z toho logicky vyplýva: „Človek nevie komunikovať; len komunikácia dokáže komunikovať“¹⁷ (Luhmann 1990c, 31).

Teória systémov nenahrádza subjekt systémom, ale vedomie chápe ako autopoietický systém, ktorý je s komunikáciou *štruktúrne spriahnutý*. Komunikácia a vedomie sú si navzájom konštitutívnym prostredím, dokážu sa systémovo-dependentne pozorovať, dokážu sa iritovať. Ich vzájomná koexistencia je radikálne symetrická.

ŠTRUKTURÁLNE SPRIAHNUTIE

Vedomie sa v teórii systémov chápe ako štruktúrne determinovaný systém a súčasne ako médium komunikácie. Gerhard Plumpe a Niels Werber sa venujú problematike spriahnutia vedomia a komunikácie u Luhmanna a píše: „Luhmannova diferenciácia komunikácie a vedomia, ktorá sociológiu ušetrila trápnosti musieť podávať výpovede o spôsoboch pozorovania intencií alebo myšlienok, sa fatálne ignoruje... Presun produkcie zmyslu do ‚oblasti ľudskej kognície‘ vedie... k výskumno-pragmatickému problému, pretože vedomie ako ‚empirická oblasť‘ sa na rozdiel od komunikácie vymyká akémukoľvek vedeckému pozorovaniu“¹⁸ (Plumpe, Werber 1995a, 16). Natíska sa preto otázka, akým spôsobom sa vedomie podieľa na komunikácii? Luhmann na vysvetlenie tohto vzťahu zaviedol koncept „štrukturálneho spriahnutia“ (strukturelle Kopplung). Štrukturálne spriahnutie sa týka iba autopoietických systémov, nie iných entít. Štrukturálne spriahnutie existuje len u systémov, ktorých procesy sú konštitutívne odkázané na procesy iných systémov. Pre literárnu vedu je koncept štrukturálneho spriahnutia zaujímavý vtedy, keď do hry vstupuje jazyk¹⁹ (Luhmann 1984, 203). Ako prostriedok štrukturálneho spriahnutia je jazyk momentom autopoiesis oboch systémov.

POJEM LITERATÚRY A POJEM SYSTÉMU

V diskurze systémovo-teoretickej literárnej vedy sa často upozorňuje na fakt, že sa stráca podstata literárnej vedy, teda literatúra. Súvisí to so špecifickým systémovým pojmom literatúry. Literatúra v tomto chápaní nepozostáva z literárnych textov, ale jej existencia emerguje z toho, že literárne texty istým spôsobom spolu súvisia. Táto súvislosť pramení z literárnej komunikácie, lebo sociálne systémy spočívajú výhradne v komunikačných aktoch. Kto sa však ako teoretik systémov zaoberá literatúrou, ten si „nutne uvedomí, že sám patrí k objektom, ktoré chce opísať“²⁰ (Pörksen 2001,

11). Aj preto sa z naznačenej perspektívy rozprávanie o literatúre ako o analyzovateľnom predmete musí javiť ako niečo nelogické. Takýto koncept literatúry je úzko spätý s pojmom literatúry, ako ho razil S. J. Schmidt v kontexte empirickej teórie literatúry: „V tu predstavenom koncepte, ako hádam netreba zdôrazňovať, nie je [literatúra, RM] definovaná množinou všetkých existujúcich literárnych textov..., ale ako organizačná forma konania a komunikácie, ktoré sa v zmysle základnej diferencie literárny/neliterárny vyčleňujú z celku spoločenských aktivít“²¹ (Schmidt 1989, 20). Luhmannovo rigorózne diferencovanie medzi sociálnym systémom (komunikáciou) a psychickým systémom (vedomím) v zásade znemožňuje koncipovať literatúru tak, ako to robí empirická teória literatúry, ktorá koncipuje literatúru práve cez konanie aktantov.

Zdá sa, že všetky pokusy aplikovať Luhmannovu teóriu na oblasť umenia, sú poznačené istou rozpačitosťou. Ani Luhmannovi samému sa zásadné otázky aplikovateľnosti vlastných východísk na systém umenia nepodarilo presvedčivo objasniť, aj keď tomu venoval celú knihu *Die Kunst der Gesellschaft* (Umenie spoločnosti).

TEXT A KOMUNIKÁCIA

V kontexte teórie systémov predmetom literárnovedného bádania nie sú literárne texty. V centre pozornosti literárnej vedy je však primárne význam literárneho textu pre literárnu komunikáciu. Tak je to i u nemeckého anglistu, už spomínaného literárneho fenomenológa Wolfganga Isera, jedného z krstných otcov recepcnej estetiky. Aj Luhmann, hoci nie je literárny vedec, trvá na tom, aby sa text nestratil z horizontu uvažovania o literárnej komunikácii. V tejto súvislosti píše: „Keď sa chceme dostať od ‚komunikácie‘ k ‚literatúre‘, musíme zaviesť pojem *textu*. Myslíme pritom na písané texty. ... A teraz sa musíme pýtať, čo sa stane s komunikáciou, keď je sprostredkovaná textami“²² (Luhmann 2008d, 378). A Luhmann sa pýta, v podstate úplne v zmysle literárnej fenomenológie: „Čím sa podieľa text na komunikácii?“²³ (Luhmann 2008d, 379).

Texty vnímané ako mediálne ponuky musia v systéme vždy „procesovať“ (pojem Niklasa Luhmanna), poznáme a vnímame ich iba v ich procesnom charaktere, v ich komunikačnom bytí. Ak sa máme vrátiť k Luhmannovej otázke, či je umenie komunikáciou, pozrime sa na jeho vysvetlenie: „Ak chceme otázku spôsobu komunikácie umenia uchopiť v jej radikálnosti, samozrejme nejde o to, že sa o umeleckých dielach aj hovorí... Omnoho viac by sme sa mali zamyslieť nad tým, či a akým spôsobom umelecké dielo samotné chceme primárne chápať ako komunikáciu napriek tomu, že bez vnímania nemôže splniť svoju úlohu, teda sa musí stať psychickou realitou“²⁴ (Luhmann 2008c, 247). Luhmann tým tematizuje známy procesualný charakter literatúry, aspekt, ktorý Henk de Berg označuje pojmom „udalostný charakter textu“ (Ereignishaftigkeit des Textes) (porovnaj de Berg 1993) alebo Hans Ulrich Gumbrecht ako „zážitkový charakter každej recepcie textu“ (Erlebnisharakter jeglicher Textrezeption) (Gumbrecht 1980, 409). Pojem „udalostný charakter textu“ tematizuje v prvom rade mimotextový aspekt, ktorý odhaľuje isté chápanie spoločenského subsystému literatúry. Tento koncept však považuje literárne texty za základné stavebné prvky literárneho systému. Keďže prvky autopoietických systémov sú temporalizo-

vané, teda majú aktuálny/dejový charakter, bolo nutné vzdať sa statického, ontologického pojmu textu v prospech aktuálne „procesovanej“ entity, komunikatívneho aktu, ktorý má svoju prítomnosť (Ereignisgegenwart). Georg Stanitzek sa však pýta: „Nie je v každej komunikácii vpísané jej možné Ent-Ereignung (zrušenie udalostného charakteru komunikácie)?“²⁵ (Stanitzek 1996, 33). Tak Stanitzekovo luhmannovské *Ent-Ereignung* komunikácie, ako aj de Bergov „udalostný charakter textu“ (Ereignishaftigkeit des Textes) koncipujú literárne texty ako formy komunikácie. Stanitzek textualizuje komunikáciu, de Berg zase dematerializuje texty. Text iba predstiera, že aj preň platí základný zákon komunikácie, teda, že ide o dej/proces. Luhmann píše, že písmo umožňuje „synchronizáciu asynchrónneho“²⁶ (Luhmann 1990c, 603f.).

Systémovo-teoretické chápanie komunikácie, resp. textu odporuje všednému poznaniu v tom zmysle, že komunikácie, resp. texty nie sú považované za produkty komunikujúcich subjektov. Ak komunikácia ako systém pozostáva iba z operácie jedného druhu, a síce z komunikácií, potom sú texty akoby subjektmi samých seba. V tomto zmysle sa nedá hovoriť o ľuďoch ako o subjektoch komunikácie a tým pádom ani ako o autoroch literárnych textov (pre empirický sociálny výskum to znamená neriešiteľný problém), takisto je jasné, že východisko literárnovednej interpretácie textu, ktorá v texte vidí istú štruktúrnú jednotu, nebude mať vo svetle teórie systémov žiadnu platnosť (Nassehi 1997a, 60).

KOMPLEXNOSŤ/KONTINGENTNOSŤ/REDUKCIA/SELEKCIA

V literárnej vede motivovanej teóriou systémov sa pojem komplexnosti objavuje v dvoch rovinách – jednak ako aspekt komunikačných procesov systému literatúry (porovnaj Berlemann 2011), jednak ako téma literárnej fikcie (porovnaj Stäheli 2011).

Luhmann pojem komplexnosti modeluje podľa teórie komunikácie a teórie organizácie (Luhmann 2005b). Komplexnosť podľa Luhmanna znamená rozdiel medzi tým, čo je možné a tým, čo je aktuálne realizované. Tým sa pojem komplexnosti dotýka pojmu informácie ako realizovaného výberu z daných možností. Nutnosť selekcie v akte aktualizácie možností je znova spojená s pojmom kontingencie: „Kontingentné je všetko, čo nie je ani nutné ani nemožné. Tento pojem teda získame negáciou nutnosti a nemožnosti“²⁷ (Luhmann 1992, 96).

S pojmom komplexnosti operuje teória systémov podobne ako teória evolúcie, ktorá si väčšmi všima prejavy diskontinuity a kontingentnosť literárnych procesov a konštatuje, že neexistujú žiadne vývinové línie, žiadne cieľové orientácie, ale že naopak, literárna komunikácia je ovládaná náhodnými zmenami (porovnaj Küpper 2011, 121). Pre systémy to znamená, že musia vyvíjať metódy, ktoré im umožňujú zvládnuť problém komplexnosti. Problém komplexnosti je zároveň problémom selekcie a redukcie. Urs Stäheli to vyjadruje nasledovne: „Vždy sa musia vytvárať metódy, ktorými sa problém komplexnosti dá riešiť, ktorými sa dá odvrátiť v konečnom dôsledku deštruktívne zvädzanie k realizácii všetkých možností súčasne“²⁸ (Stäheli 2011, 221) a ďalej: „Systém, ktorý sa pokúša bez redukcie komplexnosti reflektovať komplexnosť svojho prostredia sa rozpadne“²⁹ (Stäheli 2011, 225). Redukcia komplexnosti je metóda, ktorou systémy organizujú svoj vzťah k prostrediu, pričom redukcia

komplexnosti znamená, že sa „štruktúra relácií istej komplexnej súvislosti rekonštruje inou súvislosťou s menším počtom relácií“³⁰ (Luhmann 1984, 49). Z toho zákonite vyplýva, že každý systém má nižší stupeň komplexnosti ako jeho prostredie. Okrem toho má redukcia komplexnosti procesný charakter, čo opäť znamená, že redukcia komplexnosti nutne ústi do nárastu komplexnosti. No teória systémov vysvetľuje aj iné: „Systémy existujú preto, lebo komplexnosť bola istým spôsobom a vzhľadom na určité riešenia problémov vnímaná a redukovaná“³¹ (Krieger 1996, 18).

SYSTÉM/PROSTREDIE

Luhmannova teória systémov je postavená na diferencii systému a prostredia. To má nasledovné implikácie: Keď sa pozorovania vzťahujú len na pozorovania a dejú sa systémovo (bez externej determinácie), buď zostáva prostredie neurčité a mimo dosahu operácie pozorovania, alebo Luhmannova téza o diferencii systému a prostredia nemá žiadnu relevantnosť. Na to upozorňuje na viacerých miestach S. J. Schmidt. V architektúre teórie systémov Luhmann predpokladá systém vyššieho rádu, komunikačný systém spoločnosti, ktorý nemá žiadne prostredie, ktorý utvára svoju vlastnú diferencovanosť. Spoločnosť sa koncentruje na diferencovanie autonómnych funkčných systémov (Luhmann 1995, 300), preto Thomas Hecken navrhuje detailnejšie skúmať, aké vzťahy má systém umenia k piatim najdôležitejším systémom spoločnosti – politike, právu, hospodárstvu, pedagogike a vede (porovnaj Hecken 2011, Fenkart 2013). Happening sa podľa neho môže stať predmetom trestného stíhania ako výtržníctvo, literárnym dielom sa autor podľa hospodárskych kritérií môže stať milionárom alebo ním vydavateľstvo zrujuje (porovnaj Plumpe – Werber 2011).

KÓD

Teória systémov vychádza z tézy, že každý systém operuje na základe jedného primárneho kódu. Systémy si konštruujú z kódovaných vzorov vlastnú architektúru. Luhmann opisuje diferenciaciu spoločnosti na subsystémy cez kategóriu kódu a takúto diferenčnú štruktúru aplikuje aj na systém umenia. Pre systém umenia Luhmann predpokladal kód „pekný/špatný“ (Luhmann 2008b, 17). Toto kódovanie literárna veda od začiatku zamietala a navrhovala početné alternatívy ako „literárny/neliterárny“ (S. J. Schmidt) alebo „zaujímavý/nudný“ (Plumpe/Werber) a pod.

Podľa Luhmanna je aj umenie kódovateľné, aj umenie sa riadi istými programami. V článku *Je umenie kódovateľné?* podáva Luhmann takúto definíciu kódu: „Pod kódom rozumiem, na rozdiel od lingvistického chápania a skôr s príklonom k biologickému jazykovému úzu, pravidlo duplikácie, ktoré ponúka dva možné varianty pre udalosti alebo stavy, ktoré sa ako také vyskytujú len jedenkrát“³² (Luhmann 2008b, 15).

Zdalo by sa, že aj v prípade umenia bude otázka kódovania relevantná, pretože podľa Luhmanna kód zabezpečuje autonómnosť systému a zároveň ozrejmuje procesy diferenciacie spoločnosti. S rastúcim počtom návrhov sa čoraz viac ukazovalo, že kategória základného kódovania je pre systém umenia problematická, a tým sa zintenzívňovala aj kritika systémovo-teoreticky orientovanej literárnej vedy, striktné sa

pridržiavajúcej všetkých Luhmannových kategórií. Z príslušného literárnovedného diskurzu vyplýva, že ani iné ústredné pojmy Luhmannovej teórie sa v systéme literatúry nebudú dať vždy presne identifikovať (porovnaj Kramaschki 1993, 110).

ZMYSEL/VÝZNAM

Luhmannova teória bežne operuje s pojmami významu a zmyslu, s pojmami, ktoré patria k základnej výbave (interpretujúcej) literárnej vedy. Luhmann označuje zmysel opäť trochu krypticky ako „univerzálne médium“ (Luhmann 1997, 51), ktoré musí mať tak systém vedomia, ako aj sociálny systém. Komplexnosť prostredia je možné spracovať iba formou zmyslu, iná možnosť pre systémy neexistuje (Luhmann 1984, 95). Luhmann teda vychádza z nasledovného: „Všeobecné médium, ktoré robí psychické a sociálne systémy možnými a je pre ne nepreniknuteľné, môžeme označiť ako ‚zmysel‘“³³ (Luhmann 1995, 173). Zmysel, napriek tomu, že ako taký je pre systémy nepreniknuteľný, je možné pozorovať v jeho formách. Tvorba zmyslu, ako kriticky poznamenáva S. J. Schmidt, „sa empiricky deje výlučne v kognitívnych systémoch podľa sociálnych pravidiel a za konkrétnych politických podmienok“³⁴ (Schmidt 1993, 251).

V literárnovednom diskurze teórie systémov veľmi často zaznieva kritika, že jej chýba prepracovaná metodológia pre interpretáciu „procesovania zmyslu“, akú ponúka hermeneutika (porovnaj Bora 1994). Na mnohých miestach však bolo dokázané, že je principiálne možné hovoriť o konvergencii hermeneutiky a teórie systémov (pozri nižšie). Pre Luhmanna je komunikácia zmysluplný proces (sinnhaftes Geschehen). Zmysel je z pohľadu teórie systémov mechanizmus selekcie, ktorý sám definuje horizont negovaných možností: „Priestor, z ktorého sa selektuje, vzniká selekčnými procesmi samými a zároveň ako ich sediment“³⁵ (Luhmann 1971, 308). Takáto „paradigmatická os“ (Iser) alebo „horizont nerealizovaných možností“ (Luhmann) nie je žiaden stav, v ktorom sa svet aktuálne nachádza, je to interný konštrukt komunikácie. Podľa Luhmannovej argumentácie text neznamená žiaden výsek z kontextu. Text a kontext sú fenomény s rovnakým pôvodom. Z aspektu teórie systémov je akákoľvek komunikácia postavená na kontingentnej negácii iných možností.

Význam textu, koncept, s ktorým literárna veda bežne narába, je prítomný aj v diskurze teórie systémov. V jej kontexte sú akceptované primárne dva koncepty literárnych textov. Na jednej strane sa vychádza z toho, že literárne texty sú referenčnými bodmi komunikačných a recepčných aktov, na druhej strane, že literárne texty ako také sú formami spoločenskej komunikácie. Už však existuje literárnovedný smer, ktorý vníma texty samé ako komunikácie, ním je, ako vieme, hermeneutika. Luhmann ale nemá k hermeneutike veľmi ďaleko a v literárnovednom diskurze bola konvergenťnosť oboch smerov viacnásobne dokázaná. Luhmann dokonca sám píše o potrebe vnímať umelecké dielo samo ako komunikáciu (Luhmann 2008c, 247).

FUNKCIA UMENIA/FUNKCIA LITERATÚRY

Luhmann navrhuje identifikovať systémy v zmysle ich funkcie v rámci supersystému spoločnosti. Funkcia umenia je podľa formulácií z jeho knihy *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (Spoločnosť spoločnosti) spočíva v nasledovnom: „Nechaj zjaviť svet

vo svete, stvárniť jednotu v jednote³⁶ (Luhmann 1997, 352). Toto vyjadrenie sa týka systému umenia všeobecne. Luhmann sa vo svojej práci *Die Kunst der Gesellschaft* (Umenie spoločnosti) vracia k problematike spoločenskej funkcie a píše: „Spoločenská funkcia umenia spočíva... v dokazovaní nutnosti poriadku toho, čo je iba možné...“³⁷ (Luhmann 1995, 236f).

V prípade literatúry a vzhľadom na jej spoločenskú funkciu treba odpovedať na otázku, v čom spočíva jej funkčná identita a aké úlohy dokáže v rámci spoločnosti plniť. Z palety rôznych názorov spomeniem jeden. Korešponduje s dlhou tradíciou uvažovania o identite literatúry, ktorá vyústila do konceptov „literárnosti“. Gerhard Plumpe odkazuje na Kanta, keď funkciu literatúry identifikuje ako „poskytnutie komunikačnej konvencie na pozorovanie a opis neočakávaných a nezvyčajných jazykových udalostí“³⁸ (Plumpe 2011, 34), čo predpokladá konštituovanie literatúry ako komunikačného systému. Podľa Plumpeho a Werbera je „... funkcia to, čím pôvodným literatúrou prispieva ku spoločenskej komunikácii, čo je jej vlastné“³⁹ (Plumpe – Werber 1995a, 12). Svojím spôsobom upozorňujú na nedostatok presných údajov o špecifickej funkcii a špecifickom kóde literatúry a ich záver znie: „Otázka, akú funkciu zohráva umenie, bola zodpovedaná v roku 1986: je to ‚produkcia kontingentnosti sveta‘“⁴⁰ (Plumpe – Werber 1995a, 16).

TEÓRIA SYSTÉMOV A HERMENEUTIKA

Na rôznych fórach môžeme už dlhšie registrovať pokusy využiť Luhmannovu teóriu systémov pre potreby už etablovaných literárnovedných metód. Čo sa týka motivácie, v prvom rade ide o sociologicky postavenú problematiku rekonštrukcie porozumenia ako elementu komunikačných procesov (porovnaj Kneer – Nassehi 1991, ako aj Schneider 1992). Nájdeme však aj početné iniciatívy v empirickom výskume porozumenia (napr. Nassehi 1997b). Tieto sociologicky orientované výskumy sú komplementom k aplikáciám Luhmannovej teórie komunikácie na teóriu porozumenia textu (napr. Werber 1992). O spomínanej druhej vetve aplikácií Luhmannovej teórie sa v Nemecku diskutuje veľmi kontroverzne a zaslúži si iste širší priestor, ako ho dokáže ponúknuť táto štúdia. Ak by sme však chceli formulovať nejaké záväzné závery o vzťahu teórie systémov a hermeneutiky, museli by sme mať zmapovanú pozíciu teórie systémov v literárnej vede vôbec. Pokúsime sa ale aspoň o načrtnutie niektorých možných konvergenčných aspektov, ako aj možných rozdielov.

To, čo majú teória systémov a hermeneutika spoločné je, že vo výskumnej praxi sú obe viac-menej odkázané na texty. V oboch oblastiach, teda v literatúre takisto ako v sociálnej praxi, v literárnej vede, ako aj sociológii, máme do činenia s textami a so skúsenosťami s nimi. Armin Nassehi argumentuje z hľadiska empirických výskumov nasledovne: „Z metodologických dôvodov sa empirická interpretácia textu musí aj v sociálnych vedách pridržovať toho, čo dokáže sledovať: textov“⁴¹ (Nassehi 1997a, 59).

Akým spôsobom a za akých predpokladov však teória systémov ovplyvnila literárnu vedu? V každom prípade je epistemológia konštruktivismu základným predpokladom prijímania teórie systémov. Ďalším predpokladom pre systémovo-teoretickú literárnu vedu je definícia literárnej vedy ako sociálnej vedy, ktorá v literatúre

vidí médium sociálnej konštrukcie reality. Tento variant aplikácie teórie systémov v literárnej vede sa spája s konzekventnou sociologizáciou predmetu výskumu a dištancuje sa od veľkých častí tradičnej literárnej vedy, počínajúc hermeneutickou koncepciou „vcítania sa“ do diela,⁴² cez fenomenologickú tradíciu imanentnej interpretácie až k pozíciám intencionalizmu. Takýto silný antihermeneutický a antiontologický moment môžeme sledovať hlavne v empirickej literárnej vede, kde absentujú referencie na literárne texty ako predmety výskumu.

Uvedené tendencie smerujúce k sociológii literatúry odhliadajú od textu. V rámci teórie systémov sa však vyvinuli aj komplementárne modely, ktoré by sa dali označiť ako textovo-deskriptívne a istým spôsobom sa vzdávajú od pozícií sociológie, vzniká teda aj niečo také ako systémovo-teoretická hermeneutika textu. Teória systémov ako primárne sociologická teória, ktorá v konkrétnej aplikácii abstrahuje od sociológie, ako sa zdá, nemôže mať vysokú poznávaciu hodnotu. Čo však motivuje k opisu sémantických alebo formálnych vlastností textov terminológiou, ktorá bola vyvinutá pre opis komunikačných procesov sociálnych systémov, sa nedá jednoznačne objasniť. Možným vysvetlením je, že sa v humanitných vedách čoraz viac postuluje znakový alebo textový charakter sociálnych entít (porovnaj Eibl 1996, 3). Idea textovosti sociálnej praxe má dopad aj na koncept porozumenia.

Do akej miery je teória systémov nútená v prostredí literárnej vedy implementovať teorémy hermeneutiky alebo iných textovo orientovaných teórií, zostáva otvorená problematika. Istý konsenzus vidím v konštatovaniach, že existuje potreba textovo-analytických modelov, ktoré by sa dali aspoň selektívne pričleniť k systémovo-teoretickému modelu literatúry ako komunikačnému systému. Odpoveď na otázku, ktoré teoretické prvky sú s teóriou systémov kompatibilné a ktoré nie, prináša literárnovedná prax. Čo sa týka hermeneutiky, ukazuje sa, že isté konvergenie má tzv. objektívna hermeneutika, naopak hermeneuticky fundované dejiny estetického pôsobenia (*Wirkungsgeschichte*) nie sú modelovateľné na pozadí teórie systémov. Avšak, ako som spomínal, záväzné výpovede vzhľadom na často konfúzne diskusie o kompatibilitate rôznych textovo orientovaných modelov s teóriou systémov sa zatiaľ nedajú jednoznačne formulovať.

POROZUMENIE

Čo sa ale formulovať dá, je pozícia konceptu porozumenia ako jednej z kľúčových kategórií hermeneutiky v teórii systémov. Porozumenie sa chápe ako komunikačný proces, v ktorom splyva horizont textu ako systému symbolov s horizontom sociálneho systému. V Luhmannovej teórii nájdeme dva rôzne koncepty porozumenia, na ktoré už dávnejšie upozornil Armin Nassehi. Tieto dva koncepty nazval „operatívne porozumenie“ (*operatives Verstehen*) a „pozorujúce porozumenie“ (*beobachtendes Verstehen*) (Nassehi 1997b). V prvom prípade koncept porozumenia nezahŕňa psychické procesy a vyjadruje Luhmannove autoreferenčné nadväzovanie komunikačných udalostí na komunikačné udalosti. Podľa Luhmanna vyvíjajú komunikačné procesy vlastnú dynamiku a smer, pričom komponenty porozumenia komunikácii zabezpečujú tento smer, dynamiku a v konečnom dôsledku aj istú kontrolu. Takáto kontrola je zabezpečovaná tým, že komunikácie vyvíjajú procesuálne štruktúry poro-

zumenia, ktoré majú iteratívny charakter (Verstehensmuster). Ide o základný variant porozumenia bez autoreflexívneho momentu.

Luhmann rozlišuje aj iný variant porozumenia (porovnaj hlavne Luhmann 1986b). Ide o zvláštny druh pozorovania, ktorý obsahuje moment autoreferencie. Luhmann píše: „Základná diferenciacia, ktorá umožňuje porozumenie ako pozorovanie, je preto diferenciacia systému a prostredia iného systému. Od rozumejúceho systému sa požaduje zvláštna reflexivita pokiaľ ide o rozlišovanie systému a prostredia“⁴³ (Luhmann 1986b, 80).

Spomínané aplikácie Luhmannovej teórie, na jednej strane motivované sociologickými, na druhej strane literárnovednými metódami, sa etablovali ako samostatné a navzájom sa ignorujúce smery, čo ale neudivuje, keďže ide o dva rôzne fenomény, na jednej strane o texty, na druhej strane o sociálnu prax. Či je diskriminácia literárnovedných smerov orientujúcich sa na porozumenie textu napríklad zo strany empirickej teórie literatúry zmysluplná a konštatované vzájomné ignorovanie sa opodstatnené, nie je témou mojich úvah. Zaujímavé odpovede však nájdeme v polemickom článku Henk de Berga a Matthiasa Prangel, kde autori formulujú o. i. nasledovné: „Práve integrácia analytických postupov orientujúcich sa na text by pre empirickú literárnu vedu malo byť to, čo je momentálne najdôležitejšie“⁴⁴ (de Berg – Prangel 1997, 138). V článku autori uvažujú napríklad o úlohe literárnych tradícií a o evolúcii foriem literárnej komunikácie medzi inováciami v systéme umenia a hospodárskymi, politickými, vedeckými a inými zmenami.

LEIDENSKÝ MODEL

O preskúmanie kompatibility hermeneutických smerov a teórie systémov sa zaslúžili hlavne predstavitelia tzv. leidského modelu. Henk de Berg a Matthias Prangel vniesli do systémovo-teoretickej diskusie dosť provokujúce a možno aj trocha anachronisticky vyznievajúce tézy. Predpokladajú totiž sémantickú identitu textov s pevne vymedzenou významovou štruktúrou, hovoria o intencii textov, čo v podstate odporuje už napríklad východiskám recepčnej estetiky a neskoršie rôznym konštruktivistickým smerom. Leidský model však predostrel dostatočné argumenty na to, aby neprehliadal kategóriu intencie textu, pretože v tomto modeli ide o možnosti rekonštrukcie dejín systému literatúry a o historickosť literárnej komunikácie. Leidský model predstavuje funkcionalistickú teóriu významu textov, rekonštruuje primárne sémantickú identitu textov a orientuje sa pritom na kontextové faktory. Texty vníma v diferenčnom vzťahu ku kontextu ako jeho negáciu.

Leidský model porozumenia textu aplikuje koncept komunikácie systémovo-teoretickej proveniencie špecifickým spôsobom. Jeho motivácia však nespočíva v tom, aby z komunikácie vylúčil aktantov, aby z literárnej vedy vymazal etablované koncepty recipienta, recepcie, významu, tradície a pod. Jeho záujem spočíval v rekonceptualizácii týchto pojmov za predpokladov, ktoré ponúka Luhmannova teória komunikácie.

SYSTÉM SYMBOLOV A SOCIÁLNY SYSTÉM

Spomínané dva varianty aplikácie teórie systémov konceptualizujú literatúru na jednej strane ako systém symbolov (Symbolsystem), na druhej strane ako sociálny systém (Sozialsystem): „Systémy symbolov ‚kondenzujú‘ na hranici spriahnutia vedomia a komunikácie – takpovediac na vnútornej strane textu; sociálne systémy sa konštituuujú ako komunikačné reťazce, vyvolané textami ako udalosťami“⁴⁵ (Jahraus 2011, 85) a ďalej „je zrejmé, že obojstranná konceptualizácia literatúry ako sociálneho systému, ako aj systému symbolov bude možná len vtedy, keď sa literatúra situuje medzi vedomie a komunikáciu“⁴⁶ (Jahraus 2011, 86). Príslušné snahy premostenia oboch systémov sú v literárnej vede početné. S. J. Schmidt však pred možnými skratovými počínmi varuje a upozorňuje, že bez objasnenia toho, ako je možné zmysluplne a koherentne modelovať vzťah medzi kogníciou, komunikáciou, sociálnym systémom, inštitúciami a médiami, sa aplikácie kategórií a konceptov teórie systémov na literárne texty nebudú môcť brať vážne, pretože iba elegantne zastierajú teoretickú stagnáciu (Schmidt 1995, 242).

EMPIRICKÁ TEÓRIA LITERATÚRY – ETL

Empirickú teóriu literatúry som už viackrát spomínal. Vyvinula sa z kritiky interpretujúcej literárnej vedy, pretože čo interpretácie explikujú, nevytvorí nič o kvalitách textov. Interpretácie však explikujú skúsenosti s funkčnosťou literárneho systému. Mala ambície stať sa skutočnou alternatívou v metodologickom spektre literárnej vedy, mala integrovať všetky vyššie spomínané koncepty a kategórie teórie systémov, ako aj teórie konania. ETL sa orientuje aj na analytickú filozofiu (analytickú teóriu vedy), na teóriu rečových aktov, epistemologicky a metodologicky primárne na radikálny konštruktivizmus (porovnaj Barsch – Rusch – Viehoff 1994, 20). Ústredným prvkom ETL je *teória literárnych komunikačných aktov*, pričom sa literatúra chápe ako komunikačný systém v systéme spoločnosti. Zatiaľ čo literárna veda analyzujúca alebo interpretujúca texty sa nevyhnutne sústreďuje na „sémantiku, textovú analýzu, historické súvislosti a tradície a v týchto oblastiach sa pokúša dopracovať k metodickým postupom (bez toho, že by takýmito súbormi pravidiel chcela docieľiť jednoznačnosť výsledkov), empirická literárna veda je nasmerovaná na výskum všetkých psychických a sociálnych podmienok literárneho konania“⁴⁷ (Barsch – Rusch – Viehoff 1994, 15).

Napriek vysokým cieľom a ambíciám ETL nie je v súčasnej v literárnovednej praxi vidno žiadnu silnú rezonanciu, neetablovala sa ani žiadna príslušná inštitucionálna báza. Mnohí aktéri konštruktivisticko-empirickej literárnej vedy uzavreli túto kapitolu už pred 30 rokmi. Netýka sa to však tých, ktorí boli priekopníkmi spomínaného smerovania, netýka sa to napr. S. J. Schmidta, ani Gerharda Plumpeho, ani Nielsa Werbera či ostatných vedcov prvej generácie konštruktivistov. Nápadné na ďalšom vývoji empirickej literárnej vedy je naliehavé nástojenie jej zástancov na metateoretických základoch radikálneho konštruktivizmu. Ďalším krokom bola integrácia problematiky mediálnosti do uvažovania o empirizácii literárnej vedy na báze radikálneho konštruktivizmu. Z toho neskôr vznikla akási konštruktivistická veda o médiách a literárna veda sa mala stať jej súčasťou. Schmidt integruje viaceré aspekty:

radikálny konštruktivizmus, sociálny konštruktivizmus, teóriu systémov a pozície teórie médií.

V prostredí empirického výskumu literárnych komunikačných aktov sa dôraz kladie predovšetkým na témy sociálnej komunikácie, ako napr. výskum procesov tvorby kánonu, výskum literárnovedných interpretácií a ich funkcie, pamäte literárneho systému (napr. Berlemann 2013), predpokladov a foriem literárnej recepcie, vzniku literárnych syntéz, čitateľskej socializácie, vývoja vkusu atď. Tieto tematické okruhy nie sú ničím novým a existujú samozrejme analogické prístupy, S. J. Schmidt však tvrdí: „je dosť nepravdepodobné, že sa pritom sledujú tie isté metateoretické a metodologické hodnoty a že sa používajú porovnateľné vedecké kodifikačné systémy a modelové predstavy“⁴⁸ (Schmidt 1991, 34).

ETL skúma o. i. aj konanie recipientov v systéme literárnej komunikácie. Empirický výskum v tejto sfére bol v osemdesiatych rokoch ešte značne poddimenzovaný. S. J. Schmidt to vyjadruje takto: „Nevieme nič presnejšie o tom, čo recipienti *skutočne* robia, keď recipujú literárne texty. Výpovede recepčnej estetiky o tom, čo robia „čitateľa“ sa spravidla vzťahujú na recepčných estetikov samých, ako sa vydávajú za „čitateľa“, alebo sa odvolávajú na konštrukty typu „archičitateľ“ (*ideálny, informovaný čitateľ* – Michael Riffaterre), „implicitný“ alebo „ideálny“ čitateľ“⁴⁹ (Schmidt 1991, 177). Schmidt píše: „Teória literárnych komunikačných aktov chce dlhodobo podávať empirické výpovede o individuách, objektoch, udalostiach, situáciách a pod. v oblasti literárnej komunikácie“⁵⁰ (Schmidt 1991, 166). Viacnásobne upozorňuje na potrebu sledovať komunikačné akty v priesečníku práve kognitívnych a emocionálnych aspektov.

Či koncept empirickej teórie literatúry stroskotal, sa nedá povedať – ak, tak možno iba ako celok. Ani o príčinách takéhoto celostného zlyhania sa nedá nič jednoznačne povedať. Možno to bol Schmidtov špeciálny variant konštruktivizmu, ktorý vyvinul špeciálne pre empirickú literárnu vedu, alebo nie celkom explicitné usúvzťažnenia rôznych aspektov teórie konania, teórie komunikácie a teórie systémov. Tieto rôzne importy, ako napríklad pojem komunikácie, pojem médií alebo pojem kognície, spôsobili v tak diferencovanom koncepte, akým je empirická teória literatúry, dosť veľké napätia, rozpory a protirečenia. ETL však vychádza z presvedčenia, že každá veda začína nejakým problémom, nie objektom. To znamená, že predmet ako taký si nevyžaduje žiaden výskum.

POZNÁMKY

¹ „Literatursystem' und ‚literarische Kommunikation' (werden) (zumindest weitgehend) gleichgesetzt [...]“

² „... präsentiert dementsprechend die Analyse literarischer Kommunikation als Textanalyse bzw. Texthermeneutik... Das Sozialsystem Literatur wird dabei einem Symbol- oder Textsystem Literatur offenbar gleichgesetzt, ohne daß diese Frage auch nur thematisiert würde.“

³ „Damit werden Lebensvorgänge, aber auch Bewußtseinsvorgänge in die Umwelt dieses Systems verlagert, was nicht heißt, daß sie an Bedeutung verlieren, da schließlich ein System ohne Umwelt keine einzige eigene Operation vollziehen könnte, also zum Beispiel Kommunikation ohne Bewußtsein, dieses ohne Gehirn, dieses ohne Neuronen reproduzierenden Organismus, dieser ohne gemäßigttes Klima etc. nicht möglich wären.“

⁴ Fakultät für Philologie der Ruhr-Universität Bochum (Neuermanistik III, insbesondere Theorie und

Geschichte literarischer Kommunikation und ihrer Medien.

- ⁵ „Austausch von Nachrichten zwischen Menschen. [...] Austausch von Informationen, deren Träger akustische bzw. optische Signale sind, verstanden“
- ⁶ „Kommunikation... ist immer Kommunikation über irgend etwas“.
- ⁷ „an die gewählte Unterscheidung gebunden (ist). Die Beobachtung kann also nicht sehen, was sie mit dieser Unterscheidung nicht sehen kann.“
- ⁸ „Programm für wiederholten Gebrauch“.
- ⁹ „Kommunikation ist Prozessieren von Selektion“.
- ¹⁰ „Ein so hoch abstrahierter Kommunikationsbegriff... erlaubte... keine empirische Detailforschung, wie sich Kommunikationsprozesse vollziehen, welche Bedingungen wirken, welche Voraussetzungen erfüllt sein müssen, welche Folgeprozesse auftreten u. ä. m.“
- ¹¹ „Eine Theorie, die behaupten will, es sei möglich, Systeme und Umwelten durch Prozesse zu verbinden [...], wird gut beraten sein, wenn sie es vermeidet, genau anzugeben, um was für Prozesse es sich handelt.“
- ¹² „Was psychisch ist, kann niemals sozial werden, und vice versa.“
- ¹³ „nur Kommunikation kann kommunizieren.“
- ¹⁴ „Als autopoietisch wollen wir Systeme bezeichnen, die die Elemente, aus denen sie bestehen, durch die Elemente, aus denen sie bestehen, selbst produzieren und reproduzieren“.
- ¹⁵ „umfassendste Sozialsystem, das alles Soziale in sich einschließt und infolgedessen keine soziale Umwelt kennt.“
- ¹⁶ „Gesellschaft betreibt Kommunikation, und was immer Kommunikation betreibt, ist Gesellschaft. Kommunikation geschieht also nicht in der Gesellschaft, sie *ist*, streng genommen, Gesellschaft. Es gibt keine Kommunikation außerhalb der Gesellschaft.“
- ¹⁷ „Der Mensch kann nicht kommunizieren; nur die Kommunikation kann kommunizieren.“
- ¹⁸ „Luhmanns Differenzierung von Kommunikation und Bewußtsein, die der Soziologie die Peinlichkeit erspart, sagen zu müssen, wie sie Intentionen oder Gedanken beobachten will, wird folgenswer unterlaufen. [...] Die Verlagerung aller Sinnproduktion in den ‚menschlichen Kognitionsbereich‘ führt zum einen zu einem forschungspragmatischen Problem, da sich das Bewußtsein als dieser ‚empirische Ort‘ im Gegensatz zu Kommunikationen durchaus jeder wissenschaftlichen Beobachtung entzieht.“
- ¹⁹ „Kopplung ist zunächst durch Sprache.“
- ²⁰ „unvermeidlich klar, dass er selbst zu den Objekten gehört, die er selbst beschreiben will“.
- ²¹ „In dem hier vorgetragenen Konzept wird Literatur wohlgemerkt nicht bestimmt über die Menge aller vorhandenen literarischen Texte [...], sondern über eine Organisationsform für Handlungen und Kommunikationen, die entsprechend der Leitdifferenz literarisch vs. nicht-literarisch aus der Gesamtheit gesellschaftlicher Aktivitäten ausgegliedert werden.“
- ²² „Um von ‚Kommunikation‘ zu ‚Literatur‘ zu kommen, muß man den Begriff des *Textes* einführen. Wir denken dabei an schriftliche Texte. [...] Was geschieht, so ist jetzt zu fragen, mit Kommunikation, wenn sie durch Texte vermittelt wird?“
- ²³ „Was trägt ein Text [...] zur Kommunikation bei?“
- ²⁴ „Will man die Frage nach der Kommunikationsweise der Kunst in dieser Radikalität aufgreifen, geht es natürlich nicht darum, daß über Kunstwerke auch geredet wird, daß Geschriebenes und Gedrucktes und Ferngesehenes verbreitet werden kann mit Kunst als Thema. Vielmehr müssen wir überlegen, ob und wie das Kunstwerk selbst, das ohne Wahrnehmung seine Aufgabe nicht erfüllen kann, also psychische Realität werden muß, dennoch primär als Kommunikation zu begreifen ist.“
- ²⁵ „Ist also nicht jeder Kommunikation ihre mögliche Ent-Ereignung von vornherein eingeschrieben?“
- ²⁶ „die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen“.
- ²⁷ „Kontingenz ist alles, was weder notwendig noch unmöglich ist. Der Begriff wird also durch Negation von Notwendigkeit und Unmöglichkeit gewonnen“.
- ²⁸ „Immer müssen Verfahren geschaffen werden, mit denen sich das Komplexitätsproblem bearbeiten lässt, mit denen die letztlich zerstörerische Verführung, alle Möglichkeiten gleichzeitig zu realisieren, abgewandt werden kann...“
- ²⁹ „Ein System, das ohne Komplexitätsreduktion versucht, die Umweltkomplexität abzubilden, löst sich auf!“

- ³⁰ „das Relationsgefüge eines komplexen Zusammenhangs durch einen zweiten Zusammenhang mit weniger Relationen rekonstruiert wird.“
- ³¹ „Es gibt Systeme, weil Komplexität in einer bestimmten Art und Weise und in Hinsicht auf eine bestimmte Problemlösung wahrgenommen und reduziert wurde.“
- ³² „Unter Code möchte ich, in Abweichung vom linguistischen und eher in Anlehnung an den biogenetischen Sprachgebrauch, eine Duplikationsregel verstehen, die für Vorkommnisse oder Zustände, die an sich nur einmal vorhanden sind, zwei mögliche Ausprägungen bereitstellt.“
- ³³ „Das allgemeine Medium, das psychische und soziale Systeme ermöglicht und für sie unhintergebar ist, kann mit dem Begriff ‚Sinn‘ bezeichnet werden.“
- ³⁴ „erfolgt empirisch ausschließlich in kognitiven Systemen nach sozialen Regeln und unter konkreten politischen Bedingungen“
- ³⁵ „Das ‚Woraus‘ der Selektion entsteht in den Selektionsprozessen selbst, gleichsam als ihre Ablagerung.“
- ³⁶ „Welt in der Welt erscheinen zu lassen, die Einheit in der Einheit darzustellen“
- ³⁷ „Die gesellschaftliche Funktion der Kunst liegt... im Nachweis von Ordnungszwängen im Bereich des nur Möglichen.“
- ³⁸ „Bereitstellung einer Kommunikationskonvention für die Beobachtung und Beschreibung unerwartbarer und ungewöhnlicher Sprachereignisse“.
- ³⁹ „Die Funktion ist das, was sie als Eigenes zur gesellschaftlichen Kommunikation beisteuert.“
- ⁴⁰ „Die Frage freilich, welche Funktion denn nun die Kunst verrichte, wird erst 1986 beantwortet: ‚Herstellung von Weltkontingenz‘.“
- ⁴¹ „Aus methodologischen Gründen hat sich eine empirische Textinterpretation auch in den Sozialwissenschaften ausschließlich an das zu halten, was sie beobachten kann: an Texte.“
- ⁴² Ide o Diltheyov koncept zacielený na prekonanie hermeneutickej diferencie. Gadamer neskôr tento koncept zamietá a naopak vychádza z toho, že historická diferencia je textu a tým aj jeho interpretácii imanentná.
- ⁴³ „Die Leitdifferenz, die das Verstehen als Beobachtung ermöglicht, ist mithin die System/Umwelt-Differenz eines anderen Systems. Vom verstehenden System ist damit eine eigentümliche Reflexivität von System/Umwelt-Unterscheidungen verlangt.“
- ⁴⁴ „gerade Integration von textorientierten Analyseverfahren sollte denn auch für die empirische Literaturwissenschaft das Gebot der Stunde sein.“
- ⁴⁵ „Symbolsysteme ‚kondensieren‘ (odkaz na Luhmann, Niklas: Die Autopoiesis von Bewußtsein, S. 417, 419) an der strukturellen Kopplungsgrenze zwischen Bewusstsein und Kommunikation – gleichsam an der Innenseite des Textes; Sozialsysteme konstituieren sich als Kommunikationsketten, ausgelöst durch Texte als Ereignisse...“
- ⁴⁶ „es wird deutlich, dass eine beiderseitige Konzeptualisierung der Literatur sowohl als Sozial- wie auch als Symbolsystem nur möglich ist, wenn dabei Literatur zwischen Bewusstsein und Kommunikation situiert wird.“
- ⁴⁷ „Während sich die Textorientierte Literaturwissenschaft notwendig auf Semantik, Textanalyse und historische Traditionszusammenhänge konzentriert und entsprechend in diesen Bereichen zu methodischen Verfahren zu kommen versucht (ohne durch solche Regelwerke Eindeutigkeit der Ergebnisse erzielen zu wollen), ist die Empirische Literaturwissenschaft auf die Erforschung aller psychischen und sozialen Bedingungen literarischen Handelns gerichtet.“
- ⁴⁸ „... unwahrscheinlich, daß dabei dieselben metatheoretischen und methodologischen Werte verfolgt und vergleichbare wissenschaftliche Kodifikationssysteme und Modellvorstellungen benutzt werden.“
- ⁴⁹ „man weiß noch nichts Genaueres darüber, was Rezipienten *tatsächlich* tun, wenn sie Literarische Texte rezipieren. Die in der Rezeptionsästhetik gemachten Aussagen darüber, was »Leser« tun, beziehen sich in der Regel auf die Rezeptionsästhetiker selbst, die sich als »der Leser« ausgeben, oder sie beziehen sich auf Konstrukte wie den «Archileser», den «impliziten» oder den «idealen» Leser.“
- ⁵⁰ „eine TLKH will langfristig empirische Aussagen machen über Individuen, Objekte, Ereignisse, Sachverhalte usw. im Bereich Literarischer Kommunikation.“

LITERATÚRA

- BARSCH, Achim – Gebhard RUSCH – Reinhold VIEHOFF: *Empirische Literaturwissenschaft in der Diskussion*. Frankfurt a. M. 1994.
- BASSLER, Moritz: „Archiv – Thomas Pynchon“. In: *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen*. hg. von Niels WERBER, Berlin 2011, S. 9–22.
- BERG, Henk de – Matthias PRANGEL: „Noch einmal: Systemtheoretisches Textverstehen. Eine Antwort auf Lutz Kramaschkis Kritik am ‚Leidener Modell‘“. In: *Systemtheorie und Hermeneutik*. hg. von Henk de BERG u. Matthias PRANGEL, Tübingen, Basel 1997, S. 117–142.
- BERG, Henk de: „Die Ereignishaftigkeit des Textes“. In: *Kommunikation und Differenz. Systemtheoretische Ansätze in der Literatur- und Kunstwissenschaft*. hg. von Henk de BERG u. Matthias PRANGEL, Opladen, 1993, S. 32–52.
- BERLEMANN, Dominic: *Wertvolle Werke. Reputation im Literatursystem*. Bielefeld 2011.
- BERLEMANN, Dominic: „Von der ‚Konfiguration der Eigenzustände‘ zur ‚Erwartungsordnung‘. Heinz von Foersters neurophysiologisches Gedächtnismodell und das soziale Gedächtnis des Literatursystems“. In: *Die Kunst der Systemik. Systemische Ansätze der Literatur- und Kunstforschung in Mitteleuropa*. hg. von Roman MIKULÁŠ, Sibylle MOSER u. Karin S. WOZONIG. Münster u. a. 2013, S. 95–130.
- BORA, Alfons: „Konstruktion und Rekonstruktion. Zum Verhältnis von Systemtheorie und objektiver Hermeneutik“. In: *Konstruktivismus und Sozialtheorie*, hg. von Gebhard RUSCH und Siegfried J. SCHMIDT, Frankfurt a. M. 1994: 282–230.
- DIMPFL, Monika: *Literarische Kommunikation und Gebrauchswert*. Bonn 1981.
- EIBL, Karl: „Literaturgeschichte, Ideengeschichte, Gesellschaftsgeschichte – und das „Warum“ der Entwicklung“. In: IASL 21, (2), 1996, S. 1–26.
- FENKART, Susanne: „Kunst und Wirtschaft? Möglichkeiten einer systemtheoretischen Beobachtung“. In: *Die Kunst der Systemik. Systemische Ansätze der Literatur- und Kunstforschung in Mitteleuropa*. hg. von Roman MIKULÁŠ, Sibylle MOSER u. Karin S. WOZONIG. Münster u. a. 2013, S. 183–220.
- GUMBRECHT, Hans Ulrich: „Erzählern in der Literatur – Erzählen im Alltag“. In: *Erzählen im Alltag*. hg. von Konrad EHLICH, Frankfurt a. M. 1980, S. 403–419.
- HECKEN, Thomas: „System/Umwelt. Beschränkungen der Kunstfreiheit“. In: *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen*. hg. von Niels WERBER, Berlin 2011, S. 425–436.
- ISER, Wolfgang: „Die Wirklichkeit der Fiktion. Elemente eines funktionsgeschichtlichen Textmodells der Literatur“. In: *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis*. hg. von Rainer WARNING. München 1975, S. 277–324.
- JAHRAUS, Oliver: „Bewusstsein/Kommunikation – Johann Wolfgang von Goethe“. In: *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen*. hg. von Niels WERBER, Berlin 2011.
- JANTSCH, Erich: „Erkenntnistheoretische Aspekte der Selbstorganisation natürlicher Systeme“. In: *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. hg. von Siegfried J. SCHMIDT. Frankfurt a. M. 1987, S. 159–190.
- KNEER, Georg – Armin NASSEHI: „Verstehen des Verstehens. Eine systemtheoretische Revision der Hermeneutik“. In: *Zeitschrift für Soziologie* 20 (1991), S. 341–356.
- KNEER, Georg – Armin NASSEHI: *Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme. Eine Einführung*. München 1993.
- KRAMASCHKI, Lutz: „Zur Integration von Systemkonzepten in eine Empirische Literatur-

- wissenschaft als kritische Literaturwissenschaft“. In: *Literaturwissenschaft und Systemtheorie. Positionen, Kontroversen, Perspektiven*. hg. von Siegfried J. SCHMIDT. Opladen 1993, S. 101–143.
- KRIEGER, David J.: *Einführung in die allgemeine Systemtheorie*. Stuttgart 1996.
- KÜPPER, Thomas: „Evolution - Alterssemantik“ In: *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen*. hg. von Niels WERBER, Berlin 2011, S. 121–134.
- LUHMANN, Niklas – Jürgen HABERMAS (Hg.): *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung?*, Frankfurt a. M. 1971.
- LUHMANN, Niklas: „Systemtheoretische Argumentationen. Eine Entgegnung auf Jürgen Habermas“. In: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung?* hg. von Jürgen HABERMAS u. Niklas LUHMANN, Frankfurt a. M. 1971, S. 291–405.
- LUHMANN, Niklas: *Soziologische Aufklärung 3*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1981.
- LUHMANN, Niklas: *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt a. M. 1984.
- LUHMANN, Niklas: „Das Kunstwerk und die Selbstreproduktion der Kunst“ In: *Stil. Geschichten und Funktionen eines kulturwissenschaftlichen Diskurselements*. hg. von Hans Ulrich GUMBRECHT u. Karl Ludwig PFEIFFER, Frankfurt a. M. 1986a, S. 620–672.
- LUHMANN, Niklas: „Systeme verstehen Systeme“. In: *Zwischen Transparenz und Verstehen. Fragen an die Pädagogik*. hg. von Niklas LUHMANN u. Karl Eberhard SCHORR, Frankfurt a. M. 1986b, S. 72–117.
- LUHMANN, Niklas: „Autopoiesis als soziologischer Begriff“. In: *Sinn, Kommunikation und soziale Differenzierung. Beiträge zu Luhmanns Theorie sozialer Systeme*. hg. von Hans HAFFERKAMP u. Michael SCHMID, Frankfurt a. M. 1987a, S. 307–324.
- LUHMANN, Niklas: „Was ist Kommunikation?“. In: *Information Philosophie* 1, 1987b, S. 4–16.
- LUHMANN, Niklas: *Soziologische Aufklärung 5. Konstruktivistische Perspektiven*. Opladen 1990a.
- LUHMANN, Niklas: „Weltkunst“. In: *Unbeobachtbare Welt*. hg. von Niklas LUHMANN, Frederick D. BUNSEN u. Dirk BAECKER. Bielefeld 1990b.
- LUHMANN, Niklas: *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M. 1990c.
- LUHMANN, Niklas: „Kontingenz als Eigenwert der modernen Gesellschaft“. In: *Beobachtungen der Moderne* hg. von Niklas LUHMANN, Opladen 1992.
- LUHMANN, Niklas: *Die Kunst der Gesellschaft*. Frankfurt a. M. 1995.
- LUHMANN, Niklas: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M. 1997.
- LUHMANN, Niklas: „Die Autopoiesis des Bewußtseins“. In: LUHMANN, Niklas: *Soziologische Aufklärung 6*, 2. Auflage 2005a, S. 55–108.
- LUHMANN, Niklas: „Komplexität“. In: Niklas Luhmann: *Soziologische Aufklärung 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*, 5. Auflage, Wiesbaden 2005b, S. 255–276.
- LUHMANN, Niklas: *Soziologische Aufklärung 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*. 5. Auflage, Wiesbaden 2005c.
- LUHMANN, Niklas: „Das Medium der Kunst“. In: Luhmann, Niklas: *Schriften zur Kunst und Literatur*, hg. von Niels WERBER, Frankfurt a. M. 2008a, S. 123–138.
- LUHMANN, Niklas: „Ist Kunst codierbar?“ In: Luhmann, Niklas: *Schriften zur Kunst und Literatur*. hg. von Niels WERBER, Frankfurt a. M. 2008b, S. 14–44.
- LUHMANN, Niklas: „Wahrnehmung und Kommunikation an Hand von Kunstwerken“. In: Luhmann, Niklas: *Schriften zu Kunst und Literatur*. hg. von Niels WERBER. Frankfurt a. M. 2008c, S. 246–258.

- LUHMANN, Niklas: „Literatur als Kommunikation“. In: Luhmann, Niklas: *Schriften zu Kunst und Literatur*. hg. von Niels WERBER. Frankfurt a. M. 2008d, S. 373–389.
- MATURANA, Humberto R.: „Zur Biologie der Kognition. Ein Gespräch mit Humberto R. Maturana und Beiträge zur Diskussion seines Werkes“. In: *Zur Biologie der Kognition. Ein Gespräch mit Humberto R. Maturana und Beiträge zur Diskussion seines Werkes*. hg. von Volker RIEGAS u. Christian VETTER. Frankfurt a. M. 1990.
- MIKULÁŠ, Roman – Sibylle MOSER – Karin S. WOZONIG (Hg.): *Die Kunst der Systemik. Systemische Ansätze der Literatur- und Kunstforschung in Mitteleuropa*, Münster u. a. 2013.
- NASSEHI, Armin: „Die Zeit des Textes. Zum Verhältnis von Kommunikation und Text“. In: *Systemtheorie und Hermeneutik*. hg. von Henk de BERG u. Matthias PRANGEL, Tübingen, Basel 1997a, S. 47–68.
- NASSEHI, Armin: „Kommunikation verstehen. Einige Überlegungen zur empirischen Anwendbarkeit einer systemtheoretisch informierten Hermeneutik“. In: *Beobachtung verstehen – Verstehen beobachten. Perspektiven einer konstruktivistischen Hermeneutik*. hg. von Tilmann SUTTER, Opladen, 1997b.
- PLUMPE, Gerhard – Niels WERBER: „Umwelten der Literatur“. In: *Beobachtungen der Literatur. Aspekte einer polykontexturalen Literaturwissenschaft*. hg. von Gerhard PLUMPE u. Niels WERBER. Opladen 1995a, S. 9–34.
- PLUMPE, Gerhard – Niels WERBER: *Beobachtungen der Literatur: Aspekte einer polykontexturalen Literaturwissenschaft*. Opladen 1995b.
- PLUMPE, Gerhard – Niels WERBER: „Code/Programm – Stefan George“. In: *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen*. hg. von Niels WERBER, Berlin 2011, S. 91–120.
- PLUMPE, Gerhard: „Ausdifferenzierung - Antike“. In: *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen*, hg. von Niels WERBER, Berlin 2011, S. 23–38.
- PÖRKSEN, Bernhard: *Abschied vom Absoluten. Gespräche zum Konstruktivismus*. Heidelberg 2001.
- RIEDL, Rupert: *Strukturen der Komplexität: Eine Morphologie des Erkennens und Erklärens*. Berlin, Heidelberg 2000.
- RUSCH, Gebhard: „Autopoiesis, Literatur, Wissenschaft“. In: *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. hg. von Siegfried J. SCHMIDT. Frankfurt a. M. 1987, S. 374–400.
- RUSCH, Gebhard: „Kommunikation“. In: *Einführung in die Medienwissenschaft. Konzeptionen, Theorien, Methoden, Anwendungen*. hg. von Gebhard RUSCH. Wiesbaden 2002, S. 102–117.
- SCHMIDT, Siegfried J.: *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*, Frankfurt a. M. 1989.
- SCHMIDT, Siegfried J.: *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft*. Frankfurt a. M. 1991.
- SCHMIDT, Siegfried J.: „Kommunikationskonzepte für eine systemorientierte Literaturwissenschaft“. In: *Literaturwissenschaft und Systemtheorie. Positionen, Kontroversen, Perspektiven*. hg. von Siegfried J. SCHMIDT. Opladen 1993, S. 241–268.
- SCHMIDT, Siegfried J.: „Konstruktivismus, Systemtheorie und Empirische Literaturwissenschaft. Anmerkungen zu einer laufenden Debatte“. In: *Differenzen. Systemtheorie zwischen Dekonstruktion und Konstruktivismus*. hg. von Henk de BERG u. Matthias PRANGEL. Tübingen, 1995, S. 213–246.
- SCHNEIDER, Wolfgang Ludwig: „Hermeneutik sozialer Systeme. Konvergenzen zwischen

- Systemtheorie und philosophischer Hermeneutik“. In: *Zeitschrift für Soziologie* 21 (1992), S. 420–439.
- SILL, Oliver: „Literatur als Beobachtung zweiter Ordnung. Ein Beitrag zur systemtheoretischen Debatte in der Literaturwissenschaft“. In: *Systemtheorie und Hermeneutik*. hg. von Henk de BERG u. Matthias PRANGEL, Tübingen, Basel 1997, S. 69–88.
- STÄHELI, Urs: „Komplexität. David Foster Wallace“. In: *Systemtheoretische Literaturwissenschaft. Begriffe – Methoden – Anwendungen*. hg. von Niels WERBER, Berlin 2011, S. 219–232.
- STANITZEK, Georg: „Was ist Kommunikation?“ In: *Systemtheorie der Literatur*. hg. von Jürgen FOHRMANN u. Harro MÜLLER. München 1996, S. 21–55.
- WERBER, Niels: *Literatur als System. Zur Ausdifferenzierung literarischer Kommunikation*, Opladen 1992.
- WITTENBECHER, Iris: *Verstehen ohne zu verstehen: soziologische Systemtheorie und Hermeneutik in vergleichender Differenz*. Wiesbaden 1999.

ASPECTS OF STUDYING LITERARY COMMUNICATION IN GERMAN SPEAKING COUNTRIES

Literary Communication. Systems Theory. Communication Theory. Theory of Autopoietic Systems. Niklas Luhmann. Leiden Model. Empiric Literary Theory.

The article focuses on the reconstruction of discourses on literary communication in the context of German literary studies. In German literary studies, discussions on literary communication mostly refer to Niklas Luhmann's attempts to apply the systems theory to literary studies – i.e., the study of literature as a communication/social system. Luhmann's reception in Germany is very divergent and has a transdisciplinary character. It is not easy to identify elements of systems theory in the cross-overs of literary studies and cultural and media studies. It seems meaningful to focus on the study of literary/aesthetic communication, which is, however, a long-term project. What we can offer here is only a few explorations to clarify the contribution of system-theory-oriented approaches in literary studies, or, alternatively, its limits. The problem is that in the situation when certain elements of Luhmann's theory are isolated and integrated into various literary studies projects, it is not possible to speak of systems-theory literary studies as a homogeneous stream with clear aims and methods. Therefore, it is necessary to map this discourse aspect by aspect.

Mgr. Roman Mikuláš, PhD.
Ústav svetovej literatúry
Slovenska akadémia vied
Konventná 13
811 03 Bratislava
usvlmik@savba.sk